

Balázs Imre József

A SZOCIALISTA REALIZMUS MAGYAR NYELVŰ ANTOLÓGIÁI ROMÁNIÁBAN

A romániai mezőgazdaság, ipar, politikai szerkezet és kultúra második világháború utáni átalakítása egyértelműen szovjet minták alapján, és gyakran közvetlen szovjet befolyásra történt. Számos olyan jelenség például, amelyet a kutatók a húszas-harmincas évek szovjet kulturális átalakulásai kapcsán írtak le,¹ jelen van a negyvenes-ötvenes évek romániai történéssoraiban is. Fontos különbség azonban, hogy míg a Szovjetunióban a kultúra szovjetizálása mintegy másfél évtized alatt, rivális irodalmi csoportok és forradalmi poétikai elképzelések ütköztetése során jutott el a szocialista realizmus teoretikus és gyakorlati megalapozásáig, Kelet-Közép-Európa többi országában mindennek erőltetettebb ütemben kellett lezajlania. A szovjet kultúra kapcsán leírt folyamatoknak így gyakran csupán jelzésértékű, rövid ideig tartó epizód jut a romániai magyar kultúrában, és természetesen az adaptáció, a helyi közegre történő alkalmazás jelenségeivel is számolnunk kell a folyamat során.

1 Vö. Evgeny Dobrenko: *Aesthetics of Alienation: Reassessment of Early Soviet Cultural Theories*. Evanston, 2005, Northwestern University Press.

Előadásom egyik fontos tézise, hogy az antológiaforma több értelemben is illeszkedett a korszak társadalmi-politikai koncepciójához, ezért a szocreál antológiák kapcsán olyan plusz szempontokat is megfigyelhetünk, amelyek a későbbi évtizedek irodalmi kultúrájában már lényegesen kevésbé vagy egyáltalán nem jellemzőek. Ezek leírásához figyelembe kell vennünk a megjelenések történelmi kontextusát: azt, hogy a kulturális élet korabeli irányítói, olykor egyszerű aktorai egy elitváltást, illetve mentalitásváltást próbálnak meglehetősen rövid idő alatt véghez vinni.

Az antológiaforma nagy lehetősége, amint a vizsgált példákból látni fogjuk, hogy már önmagában is egy kollektív, közösségi relevancia hordozója, egy olyasfajta közösségé, amit természetesen a korszak hatalmi elitje nagyon precízen leszűkít és instrumentalizál. Az antológia mint médium a sztálinista időszakban mintegy megjeleníti azt a gondolatot és meggyőződést, hogy a művészet szükségszerűen társadalmi relevanciájú, illetve egy kollektív erőfeszítés része – ebben pedig természetesen szimbolikusan távolodik a korábbi korszakban megalapozott individuális és legalább részben önelvű, egy autonóm művészeti mező terében megnyilvánuló művészeti formáktól. Irodalmi csoportok, antológiák nyilván korábban is léteztek, a modernizmus és az avantgárd jellegzetes önszerveződési formájának számított társaságok vagy kis periodikák közös létrehozása. Az újdonság viszont a sztálinista korszak antológiái esetében az, hogy ezúttal egy direkter módon hatalmi összefüggésrendszer, illetve egy egyértelműen eszközjellegű, retorizáltságot, meggyőző erőt középpontba állító irodalmi értékrend megjelenítője a kollektív fellépés. Amit állít, azt egyben performatívan színre is viszi.

A korszaknak megvannak a reprezentatív, kanonizációs értékű antológiái – ezek közül az 1953-as *Hazánk magyar költői* az, amelyik a korszak költészetének akkori szempontoknak megfelelő „legjavát” állítja előtérbe.² Erről az antológiáról bővebben írtam egy korábbi tanulmányban,³ azt vizsgálva, hogy a Sztálin halálának szimbolikus lezáró pillanatában milyen formában nyilvánulnak meg a szocreál

2 *Hazánk magyar költői*. Bukarest, 1953, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

3 Balázs Imre József: A hatalmi beszéd az erdélyi magyar irodalomban a második világháború után. In uő (szerk.): *A sztálinizmus irodalma Romániában*. Kolozsvár, 2007, Korunk–Komp-Press, 13–62. p.

költészetének stratégiái az erdélyi magyar költészet akkori élvonalában. A múlt-jelen (jövő távlatával kiegészülő) szembeállításban, a magánszféra relevanciájának felszámolására tett retorikai kísérletekben, a kultikus beszédmódok, illetve a rendszer egyértelmű ellenségeivel szembeni gyűlöletnyelv működtetésében, valamint a belső hibák korrekciójára törekvő szatirikus alakzatokban írtam le az antológia jellegzetes műveit.

Kitértem ugyanakkor arra is, hogy az antológia néhány, a versek utóélete felől emblematikus darabot is tartalmaz. Ilyen például Bajor Andor *Füstöl az acélkalapács* című verse, amely voltaképpen a teljes antológia szövegműködéseinek paródiájaként is olvasható. Beiktatását a kötetbe alighanem a szatirikus beszédmódok korszakbeli, szovjet mintára történt erőteljes támogatottsága és promoválása tette lehetővé. Utótörténete felől izgalmas Kiss Jenő *A Hamlet-monológra* című verse is. Ennek egy részletét Szilágyi Domokos korosztálya saját érettségi tablóján szerepeltette volna az 1950-es évek végén, de akkor közlése már nem tűnt időszerűnek, kisebbsajta botrány kerekedett belőle.⁴

Mint említettem, ennek az antológiának a szerkesztési elve egyértelműen a reprezentativitásra törekedett: a befutott, több kötetrel rendelkező költők szerepeltek többségben, beleértve a két világháború között indult „nagy öregeket” is, de egy-két vers erejéig helyet kaptak a könyvben az akkori pályakezdő költők, fiatal ígéretek is.

További antológiaszerkesztési stratégiák figyelhetőek meg olyan gyűjtemények esetében, mint az 1950-es *Ünnepi szó*, amely „szavalásra alkalmas versek gyűjteménye”-ként jellemzi önmagát.⁵ Ebben egy specifikus, ugyancsak közösségi és performatív funkció, a versmondás felől történik meg a szelekció. A romániai magyar szerzők versei itt román, szovjet, illetve a keleti tömb országából származó egyéb szövegek fordításainak társaságában jelennek meg, a helyi magyar hozzájárulás mintegy az antológia anyagának kétharmadát teszi ki, 91 versből 61 magyar szerző műve. Egy másik antológia, a *Pellengér* (1955) a korszak egyik divatműfaját, a szatírákat állítja előtérbe.⁶ Ez is egyér-

4 Vö. Kántor Lajos (szerk.): *A költő (régí és új) életei*. Kolozsvár, 2008, Kriterion, 44–56. p.

5 Szász János (szerk.): *Ünnepi szó. Szavalásra alkalmas versek gyűjteménye*. Bukarest, 1950, az RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója.

6 *Pellengér*. Bukarest, 1955, Allami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

telmüen a társadalmi hatékonyságot célozza inkább, mint valamiféle reprezentativitást, a korabeli keretekben értelmezett kritikai szellem és messzebből az önkritikai rítusok körébe illeszkedik. Ugyanakkor fontos, hogy a szerzők kollektív részvétele mintegy szavatolja a kiállást a szatirikus műfajok hatékonysága mellett. Bajor Andor maga egyébként meglehetősen szkeptikusan ír utólag, 1974-ben, erről az elvárás-rendszerről, amelyet szatíra-kampányként emleget: „1952-ben például sok költő humoros szatirikus verset írt. Mégpedig arról írtak szatirikus verset, amiről előzőleg ódát. Akik lelkesen megénekelték konzerviparunk csodálatos vívmányait, hirtelen arról írtak, hogy almakompót helyett cukrozott marhatökök árulnak. Csak mellékesen említem meg, hogy konzerviparunk 1952-ben elég rossz volt, majdnem olyan rossz, mint 1951-ben. De sohasem árultak almakompót címen cukrozott marhatökököt. A tény az: a cukrozott marhatökökről írt szatíra volt annyira nevetető, mint amennyire lelkesítő az előző év konzerv ódája. Sőt, reám határozottan fordítva hatottak az írások: a humoros verstől föllelkessedtem, az ódán pedig többnyire mulatnom kellett.”⁷

Az alábbiakban egy olyan antológiáról beszélnek bővebben, amelyik a sztálinizmus romániai korszakának egy korai, társadalmi reprezentativitásra törekvő irodalmi változata. 1950-ben jelent meg *Fogj bátran tollat!* címmel,⁸ külön jelezve a kolofonban, hogy a Román Népköztársaság kikiáltásának harmadik évfordulója tiszteletére. Azt gondolom, ennek az antológiának a története több szempontból is sűríteni képes azoknak az irodalompolitikai stratégiáknak a leírását, amelyek érvényesültek a korszakban. Ez az antológia ugyanis egyszerre illeszkedik az irodalmi tehetséggondozás és képzés korabeli elképzeléseihez, az irodalmi élet és önképzés lokális szervezeti kereteihez, a származási logikák korabeli érvényesüléséhez, illetve a társadalmi bázis kiszélesítésének napirenden levő, tipikusan populista eljárásaihoz.

A *Fogj bátran tollat!* 44 költő műveit tartalmazza. Szocreál keretben kifejezetten releváns jellegzetessége, hogy minden szerző esetében

7 Bajor Andor: *A humorról és a nevetésről*. In uó: *Betűvetők becsülete*. Bukarest-Kolozsvár, 1996, Kriterion Könyvkiadó – Gloria Kiadó.

8 Dimény István (szerk.): *Fogj bátran tollat! Népköztársaságunk 44 magyar dolgozójának versei*. Bukarest, 1950, az RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója.

közül társadalmi hovatartozásra, foglalkozásra vonatkozó információt, a településnév megjelölésével együtt. Néhány példa arra, ahogyan a kötet feltünteti a szerzői adatokat: „Agod Sándor, a nagyváradi villamosművek dolgozója”; „Gruber Aranka, a Solidaritatea szabószövetkezet munkásnője, Arad”; „Miklósi Józsa, ápolónő, Sztálinváros”; „Tamási Lajos, városi kertészeti munkás, Marosvásárhely”; „Kányádi Sándor, dolgozó parasztból lett színinövendék, Kolozsvár”.

Ezt a technikát tekintve voltaképpen követi annak az általam korábban ugyancsak elemzett 1945-ös, aradi „proletárköltő”-antológiának⁹ a szerkesztési elvét, amelyik már a második világháború lezárulása táján közvetlenül a társadalmi legitimáció elvét követte az irodalomban, az autentikus megszólalásmód reményében. Ennek a lehetséges hátulütőit akkor így összegeztem:

„egy utólag illúzióknak bizonyuló gesztus lenyomata is: hogy a társadalom helyzetéről közvetlenül, mediálatlanul is lehet beszélni; hogy az élet leghitelesebb, »leghatékonyabb« ábrázolását maga a dolgozó készítheti el. Nem a »profí« író tehát, hanem a fizikai dolgozó. Az antológia szövegeinek színvonala azonban nem indokolja ezt a vágyat vagy reményt. Az 1945 utáni rendszer »kitermelte« a saját professzionális íróit, a megszólalás autentikus voltát pedig később nem annyira a konkrét munkahely, inkább – afféle jelzésként – a származás, illetve az aktuális irodalmi irányelvekhez való alkalmazkodás határozta meg. Nem a konkrétum, hanem a konkrétum utópisztikus távlatú értelmezése. (...) A későbbi fejlemények felől nézve egy jelentős különbségre is felfigyelhetünk: arra, hogy a szocialista irodalomban hamarosan megjelenő »élcsapat« – a Párt, illetőleg a kultikus vezető – képzete ebben a korai, »demokrata népirói« kötetben még nem jelentkezik. A közösségi felhatalmazás szubjektív és intézményesített tudata közül itt inkább az első érvényesül. A későbbi paradigmában az író helye is inkább az élcsapatban van, kiemelt, bár nem feltétlenül irányító szerepkör körvonalazódik majd számára, ahogy a nagy karriert befutó »lélek mérnöke« szókapcsolat is jelzi.”¹⁰

9 Fáskerti Tibor (szerk.): *Antológia. Proletárköltők versei*. Arad, 1945, a Demokrata Népirók kiadása.

10 Balázs Imre József: i. m. 21., 26. p.

A *Fogj bátran tollat!* ebből a szempontból egy következő fázist vetít előre. Egyértelműen egy intézményesítettebb, központosítottabb irodalomszemlélet felől szólal meg. Ez az intézményesített jelleg több értelemben is kiolvasható a kötet Dimény István által jegyzett előszavából. Leginkább a társadalmi bázis szélesítése, a mennyiségi mutatók válnak fontossá, és a társadalmi hovatartozást mintegy mediálják is ezek a csomópontok: „Amikor az Irodalmi és Művészeti Kiadó újságok, rádió és körlevelek, írószövetségi fiókok, irodalmi körök, az Ideiglenes Bizottságok kulturális osztályai útján a versgyűjtemény összeállításához szükséges versek beküldésére mozgósította a dolgozók széles tömegeit, az ország minden részéből – gyárakból, üzemekből, iskolákból, falvakból, intézményekből, a kollektív gazdaságokból a verseknek szinte végnélküli áradata indult meg. Újabb verseket hoz a posta most is, amikor a kötet anyagának sajtó alá rendezése befejeződött. Eddig szinte 1000 verset küldtek be!”¹¹ A dolgozók széles tömegeinek reprezentatív voltát, az új irodalmi mozgalom országos lefedettségét is mutatja tehát valamelyest a foglalkozásoknak és a településneveknek a könyv elején feltüntetett sorozata.

Maga a felhívás a versek beküldésére a következőképpen hangzott a bukaresti *Romániai Magyar Szó* 1950. február 4-i számában: „A dolgozó tömegekből egyre gyarapodóbb számmal jelentkező új költők megismertetésére és további serkentésére az Állami Könyvkiadó versantológia kiadását tervezi, mely a munkásosztályból és a dolgozó parasztságból kiemelkedett költőtehetségek munkáit öleli fel. Az anyag összegyűjtése az írószövetségi fiókok, szerkesztőségek, üzemi irodalmi körök, kultúrotthonok stb. útján történik, de bárki közvetlenül is beküldheti a verseket a kötet megbízott szerkesztőjének, Dimény István írónak az alábbi címen. A beküldés határideje március 1.”¹² Látható, hogy az anyaggyűjtés viszonylag szűk, egy hónapos határidővel számolt a hirdetés nyilvánosságra hozásától számítva.

A korszak irodalmi intézményrendszerének átalakulásait figyelve, azok ismeretében az antológiát bevezető előszónak további részletei válnak relevánssá. 1950 ugyanis az az esztendő, amikor Bukarestben

11 Dimény István: i. m. 8. p.

12 Munkásköltők antológiája jelenik meg az Állami Könyvkiadónál. In *Romániai Magyar Szó*, 1950. február 4. 6. p.

létrejön az 1950 és 1955 között működő Mihai Eminescu Íróiskola.¹³ Ennek az intézménynek, amelyik a következő évtizedek íróit, szerkesztőit, kritikusait kívánta oktatni egy 1-2 éves, a moszkvai Gorkij Intézet mintájára létrehozott íróiskolai képzés során, az ideológiai indoktrináció a tananyagot átvizsgálva fontos célkitűzése volt. Az iskolának évről évre voltak magyar diákjai is, köztük Hornyák József, Panek Zoltán, vagy az utóbb újságíróként, könyvtárosként tevékenykedő Portik Imre.

Visszatérve tehát az antológiához, illetve az írói képzésről abban mondottakhoz, Dimény István a következő célkitűzést és távlatot jelöli meg a kötet szerzői számára:

„A Román Munkáspárt Központi Vezetősége tudományos, művészeti és irodalmi életet ösztönző Határozatának szelleme az új írói káderek kinevelésére is nagyszerű távlatokat nyitott. Az új írói káderek szervezett támogatással nevelődnek és szerető gondoskodással egyengetik útjukat. (...) A polgári-földesúri rendszer idején soha meg nem történni lehetett volna, hogy dolgozóknak, dolgozók érzelmeit kifejező versgyűjteménye jelenjék meg.”¹⁴

Láthatjuk: a kötet előszava újdonságként, illetve az új történelmi korszak korábbi perifériákat szólni segítő lehetőségeként tekint a megjelentetett antológiára. Meglehetősen konkrétan és leszűkítően jelöli ki ugyanakkor az ezzel a lehetőséggel járó következményeket: önfejlesztésről, a valóság mély ismeretéről, az ideológiai tudás állandó gyarapításának szükségességéről beszél, az általános kulturális ismeretek bővítését, illetve az írói technikák elsajátításának szükségességét fogalmazza meg, ebben pedig a szovjet írókat jelöli ki követendő mintaként, az Írószövetséget pedig az irodalmi munka fő koordinátoraként. Az 1945-ös aradi proletárköltő-antológiához képest, noha a szerzői kör hasonló társadalmi bázisra épül, az ideológiai-tematikus irányítottság már sokkal egyértelműbb és szembeötlőbb: Dimény István szükségszerű és pozitív fejleményként beszél arról például, hogy a kötet szerzői naprakészen reagálnak verseikben olyan kérdésekre, mint a „békeharc”, a „Tito-fasizmus” vagy a koreai háború. A képzés,

13 Balázs Imre József: Szocreál kreatív írás? A bukaresti Mihai Eminescu Íróiskola (1950–1955) történetéről. In *Korunk*, 2015/11. 51–63. p.

14 Dimény István: i. m. 14–15. p.

illetve önképzés irányába terelve a szerzőket, az üzemi irodalmi körök példáját említi, ahol a korszak új írói elsajátíthatják, megbeszélhetik a mesterség fortélyait:

Az ország több üzemében irodalmi csoportok alakultak. A kolozsvári „Herbák János” és az aradi „December 30” gyárakban két ilyen magyar nyelvű irodalmi kör működik a hivatásos írók támogatásával.¹⁵

Az 1950-es antológia tehát lényegében már azt, a Szovjetunióban a korábbi évtizedekben kikísérletezett stratégiát követte, hogy az irodalmi tömegbázisból mintegy kiemelkedő, az új rendszer elvei szerint képzett „hivatásos írók” útmutatása, szava végül is fontosabb a származás vagy a munkakör legitimáló erejénél. A sztálinista kultúrának ebben a fázisában a proletárkultúra már csak akkor válik értékesé, ha az a szocialista realizmus szempontjai és távlatai szerint értelmeződik.

Előadásom végéhez közeledve néhány jellegzetes versidézettel kívánom érzékeltetni a *Fogj bátran tollat!* poétikai horizontját.

Agod Sándor verse, az *Ének a Népköztársaságról* a kultikus beszéd tipikus példája:

Mint lavina rohan, dübörög az élet
A szocializmus felé, fénye fellobog.
Szép hazám – Téged dicsóít az ének
És Pártunkat, mely Téged alkotott.¹⁶

A kötet címadó versében Fosztó Sándor a költészet funkcióját a következőképpen jelöli ki:

Dalba fonni dicsőn
A munka korszakát,
Hol minden május
Új harcra buzdít,
A győzők ünnepén.
S minden kaszacsengés,

Minden csákányütés
Egy-egy költemény.¹⁷

15 Uo. 17–18. p.

16 Uo. 81. p

17 Uo. 21. p.

Bizonyára érdekes lehet egy ilyen kontextusban, miről és hogyan ír ekkoriban az antológiának az a szerzője, aki kétségbevonhatatlan költői tehetsége folytán, és az irodalmi professzionalizáció beavató állomásait bejárva utóbb méltán vált az erdélyi magyar irodalom elismert klasszikusává. A kötet megjelenése idején huszonegy éves Kányádi Sándor egyetlen verset közöl az antológiában, *Ne kacsintgass* címmel. Így hangzik:

Ne kacsintgass, kuláklegénny,
nem leszek a szeretőd,
hiába is lobogtatod
felém azt a fejkendő.

Nem dolgozom kalákába,
elég volt már belőle,
nem maradok pártában sem,
nyugodt lehetsz felőle.

Van már nékem is szeretőm,
traktorista a babám,
nem csábítanak a földjeid,
gondot visel jó hazám.

Szép szeretőm, ha felül és
megindítja traktorát,
sötét estig szántja földünk
s én viszem a vacsorát.

Mély barázdát húz a traktor
s fordul a gyom gyökere,
így terem majd sok szegénynek
foszlós bélű kenyere.¹⁸

Formakultúráját tekintve Kányádi verse egyértelműen kiemelkedik a kötet átlagából, ugyanakkor illeszkedik annak általános hangvételeéhez, adótnak számító referenciáihoz, viszonyrendszeréhez. Hiányzik belőle az aktuálpolitikai hév, inkább a társadalmi tendenciák általánosabb irányultságát ragadja meg egy klasszikus zsánerkép jellegű,

18 Uo. 132. p.

közérthetőségre törekvő versben. Első kötete majd öt évvel később jelenik meg, *Virágzik a cseresznyefa* címmel.

Konklúzióként ahhoz a gondolathoz térnék vissza, hogy a sztálinista korszak mintegy homogenizálta, egyneműsítette a korszak versbeszédét, és saját céljai érdekében kifejezetten támogatta az antológiák megjelenését, az irodalomszemlélet kollektív irányultságának alátámasztásaként. Az 1940-es és 1950-es évek antológiái közül kettő emelkedik ki a legitimáció különböző logikái mentén: az egyik az 1950-es *Fogj bátran tollat!*, amelyik az irodalmi mező kiszélesítését szimulálja, az irodalom művelésének társadalmi bázisát (álságos módon) pluralizálva. A másik kiemelkedő versantológia az 1953-as, Sztálin halálának évében megjelenő *Hazánk magyar költői*. Ez az antológia reprezentálja azt az irodalmi kánont, amelyet majd 1971-ben fog mindmáig ható érvényességgel felülbírálni Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténete,¹⁹ amelyről egy korábbi szárhegyi írótanácskozáson már részletesen szó esett.

Instaláció satuval, 2021

19 Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest, 1973, Kriterion.